

Univerzitet u Tuzli
Filozofski fakultet
Odsjek za historiju

Zimski semestar akademske 2014./2015. god.

Izborni predmet: „Tragovima naših komšija: Jevreji u Bosni i Hercegovini i holokaust“¹

**Predavanje na temu:
„Sjećanje i multikulturalizam: Jevreji u Osmanskoj imperiji“²**

**Gost predavač:
akademik prof. dr. Enes KARIĆ, Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu**

Tuzla, 18.12.2014.godine

**„Sjećanje i multikulturalizam: Jevreji u Osmanskoj imperiji“
(transkript predavanja)**

Hvala vam lijepa što ste došli u ovo popodne, danas 18. decembra. Sve vas lijepo pozdravljam. Pade mi na um, pošto je riječ o našim komšijama Jevrejima... pade mi na um da ovdje izgovorim njihov pozdrav šalom alejhum. Što je vrlo zanimljivo i slično sa selam alejkum. Evo, ja vas pozdravljam: dobar dan, mir i dobro, šalom alejhum kako se to čuje sa Radio Jerusalima kad počnu vijesti čitati spikeri. Ova tema „Jevreji u Osmanskoj imperiji“ – pripala je meni. Dopustite mi da u ovih 40-ak minuta mog izlaganja, dopustite da i sebe i vas podsjetim na mit o postanku Evrope, Evrope kao kontinenta.

Ne znam da li drugi kontinenti imaju mitove o svom postanku, ali Evropa ima. I ona ima nekoliko, ali jedan je zanimljiv. Naime, vrhovno grčko božanstvo Zeus je htio da se oženi i otišao je u Fenikiju (danas Palestina, Sirija, Egipat) i tamo je našao od feničanskog kralja jednu lijepu kćerku, princezu kojoj je ime bilo Evropa. I to glavno grčko božanstvo Zeus se njoj nekako utvorio u lijepoga bika i namamio je, kao mirisan bik, da ona sjedne na njegova leđa i on je morem od obala današnje Gaze preplivao morem do Kreta ili Krita. I, kao, opet se pretvorio u čovjeka, oženio se njome. Ona je dakle, budući da je kćerka feničanskog kralja, Semit, a on budući da dolazi iz grčkog miljea on je, ovamo, Evropljanin. I on rađa sa njom na Kreti tri sina. Vrlo zanimljivo, tri sina rađa i u zahvalnost prema njoj uzima ta tri sina i nju i idu, plove, prema sjeveru od Krete i onda on kaže njima – eh, ovo sve što je sjeverno to ćemo nazvati

¹ Ovaj izborni predmet finansiran u okviru EU-projekta "After the traces of our neighbors: Jews in Bosnia and Herzegovina and the Holocaust".

² Autor teksta je akademik prof. dr. Enes Karić. Sva prava na tekst pripadaju isključivo autoru teksta.

po majci vašoj. Nek' to bude Evropa. Danas imaju rasprave ko su ta tri sina, odnosno trojica braće. Tri Zeusova i Evropina sina, i imate tumačenje da je jedan Jevrej, jedan kršćanin a jedan musliman. Majka je Semitka, otac je iz Atene (odnosno Evropljanin). Doista, evropska historija, vrlo zamršena, traje na tom trouglu. Duhovno porijeklo Evrope, u religijskom smislu, nije samoniklo. Evropsko kršćanstvo dolazi iz Jerusalima. Islam dolazi, južnije nekih 600 km, iz Meke i Medine. Judaizam dolazi iz Jerusalima. Tako da se u religijskom smislu može kazati da je Evropa kolonizirani kontinent, jer nema nijedne samonikle religije. I kad Noam Chomsky raspravlja o jezicima kaže indoevropska grupa jezika, praktički Indija i visoravan iranska, dali su impuls kod indoevropskih jezika i lingvistički oživjeli Evropu – zato što se ta grupa naselila na tlu Evrope.

Ovaj mit traje, njegovo tumačenje traje. I danas ti narativi o Jevrejima u Evropi, o muslimanima, kršćanima, s ove ili one strane Sredozemlja – to traje. Ma koliko mi mogli imati pozitivne nastupe sekularizma i takvih ideologija, filozofija – i neka ih. To je normalno. Debata jedna u slobodnim vremenima, pogotovo dokonim. Ali imaju ovima, iza, ova tri narativa. Naravno, ja o sve tri ne mogu i nije mi zadaća, a nemam ni znanja da o njima pričam. Ali, pripremio sam se sa ovim jednim – šta je bilo sa Jevrejima u onim imperijama, poglavito muslimanskim, koje su bile na tlu Evrope.

Bilo je dakle muslimanskih imperija na tlu Evrope i u njima su bili Jevreji. Šta je bilo i kakav je bio status tih Jevreja, koji su nesumnjivo, naročito u BiH, zadobili status komšije i susjeda. Također, Jevreji su sa svoje strane u kršćanima i muslimanima gledali susjede.

Dopustite mi da vas podsjetim da sam ja već predao nekoliko tekstova od Adama Meca Hrišćani i Jevreji po muslimanskim imperijama. Adam Mec je Jevrej i on je napisao mnoge knjige, i ovdje govori o statističkim vrijednostima – koliko je hiljada ili desetina hiljada Jevreja živjelo u velikim islamskim halifatima. Halifat bi bilo dobro prevesti kao islamsku imperiju, i u njima gradove: Isfahan koji je nekad imao 15 000, Širaz 20 000 .- da ne nabrajam sve ćete to naći u tekstu... On u ovom tekstu govori i o statusu hrišćana i Jevreja. Islamske imperije su, to nama danas izgleda retrogradno, ali one su imale pravno načelo: stanovništvo je dijeljeno po vjerama ili milletima. Danas to izgleda kao zaostalo, ali ja vam mogu kazati da Dayton nije odmakao od milleta. Millet je kur'anska riječ koja je doživjela pravnu preinaku u utemeljenjima islamskih halifata. Millet znači vjera odnosno zajednica jedna na teritoriji muslimanskog halifata, ali koja nije muslimanska. Samim time i muslimani dobijaju status milleta. Recimo, osmanska imperija je imala nekoliko milleta: jevrejski, katolički, pravoslavni, muslimanski (u neku ruku) a onda su se pravoslavni dijelili između sebe na nekoliko podmilleta. Budući da Grci nisu htjeli biti milleta pravoslavnog kojem pripadaju ono što se danas naziva Srbima. Niti su oni dijelovi Rusa, koji su potpali pod osmansku imperiju, zvati milletom nekim pravoslavnim – nego su se zvali tim milletom koji govori tim jezikom.

Ali, podjeljena crta je bila vjera. Ne jezik, ne teritorij. Dakako, stanovništvo nije dijeljeno da se zidovi među njih stave, već da država ima prije svega popis poreskih obveznika. Treba biti realan. I drugo, da bi se sudstvo moglo dati u ruke tim

milletima kad je po srijedi određena parnica: npr. Jevrej i Jevrej. Ili kad je posrijedi bračno pravo, religijski poslovi – obnavljanje sinagoga, crkava itd. Generalno uzeto, najbolji položaj u Osmanskoj imperiji imali su jevrejski i pravoslavni millet. Katolički millet je imao, u neku ruku, teži položaj. Razlog treba pronalaziti u tome što je austrijska imperija bila neprijatelj, kao katolička, dugo godina Osmanskom carstvu. No, sa druge strane franjevci u Bosni našli su određene moduse vivendije i modus operandije i vrlo brzo su imali svoje kancelarije na Porti. Pravoslavci su mnogo bolje prošli, jer je patrijarh carigradski odmah priznao sultana Mehmeda Fatih za svog cara, tako da je car zauzvrat priznao da je on (patrijarh) na čelu duhovne pravoslavne crkve. Patrijarsi su imali svoje hijerarhije, a sultan je samo potvrđivao njihove hajrarhe. Isto je tako bilo sa Jevrejima, koji su vrlo brzo dobili jako dobar status u Osmanskoj imperiji.

Odakle ili kakve vrste Jevreja, da tako kažem, zavičajno imamo u Osmanskoj imperiji. Imamo Jevreje Sefarde koji mnogo dolaze nakon što je Španija 1492. godine pala pod vlast Ferdinanda i Izabele. Vrlo je zanimljivo da su Jevreji odmah dobili edikt o izgonu; naređeno im je da odmah napuste Španiju, dok je za muslimane ostavljen neki interregnum da mogu ostati. Tako je jedan dio Jevreja pobjegao na teritorij današnjeg Portugala, no velika većina Jevreja - imate o tome i statističke podatke kod Meca - upućuje se preko Sredozemlja u Tunis i ono što danas nazivamo zemlje Magreba i na lađe se ukrcajavu i idu prema Carigradu/Istanbulu. Odatle, veliki broj dolazi u Bosnu. U ovim dokumentima, koje ja imam a imate i *Spomenicu 400 godina od dolaska Jevreja u BiH* koja je nedavno obilježena – kud su se ti Jevreji useljavali i kojim maršrutama u Bosnu koja je 1463. godine *de facto* bila integralni dio Osmanskog carstva. Jedna je bila: Dubrovnik/Raguza – Foča – Novi Pazar (Jeni Pazar) i potom prema Skoplju i prema Solunu. I tu je, vrlo zanimljivo, Sarajevo došlo kasnije. Tako kažu defteri – spiskovi poreznika. Samo mala fusnota, imate u Bošnjačkom institutu popise iz 1602.-1604. god. cjeloviti defter Bosne, čiji prijevod je finansirao Adilbeg Zulfikarpašić. Naprimjer, moje selo Višnjevo kod Travnika – ima 38 kršćanskih kuća, 10 muslimanskih kuća, a to je bilo 1528. godine. Mada su ovo iz 1602. godine podaci. U Istanbulu je taj defter sređen, ali ovo je popisivač bio iz 1528. godine! I defteri bilježe gdje su se ove dijasporalne zajednice Jevreja naselile: Foča, pa onda Novi Pazar, Skoplje pa Solun. I čime su se bavili. Bili su bojadžije ili farbari. Ako imate mlin, u defteru kaže mlin. Naprimjer, u Zvorniku su franjevci imali mlin. Dalje, osim što su bili bojadžije, bili su kovači, radili uz metal, bili su trgovci zlatom i srebrom, ljekari te vršili sunetluke kod muslimanske i svoje djece. Usput da kažem i franjevci su dugo godina bili ljekari i vršili obrezivanje muslimanske djece. Drugi val, interesantno, Jevreja koji dolazi nakon 1492. i propasti Kordobskog halifata ide preko doline Neretve iz Venecije, onda do Mostara. Već u Mostaru imamo vrlo rano jevrejskih grobova. Šta znači vrlo rano? Npr. 1520. godine imate podatak da je ukopan izvjesni Pardo gdje su jevrejski harfovi na nišanu. Ako je 1520. godine grob, moguće da je čovjek došao 1500. i naselio se u Mostaru; i dok je on isposlovaio da ima svoje mezarje.

O drugome valu dolaska Jevreja, u Konjicu su se naselili i potom u Sarajevu. I osjetili su da je Sarajevo izuzetno prosperitetan grad i tako da su već 1580.-1581. dobili Sijavuz pašine daire. Zamislite, idete ovako... na lijevu stranu vam je Begova

džamija, krećete prema katedrali. Između Begove džamije i katedrale gdje je danas prodavnica Camel ima stara sinagoga sefardska. E, tu su bile Sijavuz pašine daire. Šta to znači daire? Daire su hostel. Evlija Čelebija, koji je 170 godina kasnije naišao, kaže da imaju 52 sobe i kaže kako se žale muslimani muteselimu da su bučni Jevreji. Kuju tamo. Ja sam ovdje donio i jedno poglavlje od Noela Malcolma – Jevreji i Romi. Gdje Malcolm kaže da je mobilnost Jevreja, u poglavito većinskim muslimanskim gradovima, velika i da nije bilo nikakvih ograničenja na kretanja. Da su mogli trgovati. I, kako to navode drugi historičari kao Bernard Lewis – mogli su kupovati nekretnine, bez ikakvih ograničenja. Ako musliman ili katolik nešto prodaje – Jevreji su to mogli kupovati na sudu. No, ovo je XVI stoljeće i doba naseljavanja Sefarda. Ali, ima Osmanska imperija jednu drugu vrstu Jevreja, a to su oni domaći koje je ona zatekla u Palestini.

Prasemitski korijen Abere i Arebe. Ajn ba ra. Abere, Ibrani, Ibrani, Ibrani je Jevrej. Ivri, ima Abdulah Sidran jednu pjesmu o Ivrima; a to je samo Abere/Ibri/Ibrani to je Jevrej: Hebrej, Hibro. A na arapskom, starosemitskom korijenu: Ajn ba Ra – samo što su izokrenuta slova A RE BE. Arab znači stanovnik pustinje, a Abere je stanovnik grada i iz jednog grada seli se u drugi. To su znači Jevreji, Ibrani. A Arabi to su Arapi, oni po pustinji a ovi po gradovima. Vrlo je zanimljivo i da su ove domaće Jevreje, kome je i Palestina zajednička domovina kao i Arapima. Osim toga, oni su braća po pradomovini svih Semita, a to je Arabija. Arabija je pradomovina svih semitskih dijalekata. To kod Filipa Hitija imate, izuzetnog historičara, kojeg je preveo Petar Pejčinović. To je znači druga vrsta Jevreja.

Treća vrsta Jevreja su Aškenazi iz Evrope. Naime, vi znate, da ih je rimski imperator Tit raselio jednostavno nakon nekoliko pobuna jevrejskih iz Jerusalima. Jednu grupu Tit je raselio u dolinu Rajne i oni su bili, prije Osmanske imperije, na hiljadu godina. I sada, kako to bilježi Karen Armstrong u knjizi *The Battle for God* – svaki evropski grad (Lion, Beč, Majnc, Minhen) ima datum kad je u XII ili XIV stoljeću protjerao Jevreje. I oni bježe prema Osmanskoj imperiji, koja postepeno jača. Malcolm Noel, u ovome tekstu, kaže da položaj Jevreja u islamskim imperijama je bio mnogo bolji nego u kršćanskim državama u Evropi. E, sad pazite. Aškenazi stižu, ali se svi od 1550. pa do propasti Osmanske imperije, utapaju u nešto što je poznato kao osmanski Jevreji ili Jevreji osmanske imperije. Bernard Lewis piše knjigu pod nazivom *Jevreji islama* – što znači da su se uklopili; kao dijasporalne zajednice u Evropi danas. Jevreji, budući da su imali veliku trgovačku i poslovnu pokretljivost u Osmanskoj imperiji, oni su se mnogo integrirali. Vrlo rano su za sebe izdejstvovali dozvole, nakon što je Gutenberg izumio štampariju. Oni odmah idu sultanu; mi, naš haham, traži da i mi imadnemo štampariju. I vrlo brzo je imperija dozvolila da Jevreji i kršćani imaju štamparije. Sva trgovina, naročito za Balkan, odvijana je preko Soluna. Bili su karavanski putevi, ali Jevreji su držali trgovinu preko Soluna.

Da sad otvorim jednu fusnotu. Sudbina je jevrejske povijesti, koja je vrlo teška i u pogledu holokausta iz XX stoljeća, ali, prvo izgonstvo i iskustvo su imali u Babilonu. Nabukodonosor je prvi progonio Jevreje. Ovaj čovjek (Adam Mec) kaže da je tamo bilo 300 000 Jevreja. Kažu, Babilon je jezgro od Bagdada do Ninive. To je jedno ropstvo, a drugo je bilo ono koje i Kur'an bilježi – faraon. Iskustvo Jevreja kao religije

i kao naroda, a to je narod jedne religije i religija jednoga naroda. I to je narodna religija, bolje reći plemenska. Iskustvo Jevreja u staro doba je iskustvo s velikim vladarima. Posla imati sa velikim vladarima, malim narodima je vrlo teško. Kasnije, sultani ili halife islamske. I, Jevreji su vrlo vješto tražili modus vivendije. Ja sam ovdje donio knjigu Bernarda Lewisa *Cultures in Conflict* koje sam preveo na bosanski. Lewis tamo kaže da nije osmanski sultan prihvatio Jevreje iz milosti, već što su bili zanatlije, poslovni ljudi, bankari, ljekari, poznavaooci jezika i alhemije, kovači itd. On, kao jedna velika imperija, taj tadašnji sultan je dozvolio inkorporiranje Jevreja i davanje poreskih olakšica. Naravno, to su sve mišljenja – ja sam namjerno donio ovih nekoliko tekstova da, kad budete kasnije čitali, imate jednu uravnoteženu sliku.

Kako su Jevreji bili organizirani u smislu svoga školstva, svoje religije i zaštite svojih zajednica pred onim što je većinsko tada bilo – a to je Osmanska imperija i muslimanski živalj. Studenti uvijek, ma koliko mi i danas imamo od države određene hvalospjeve o građanskoj državi, uvijek je ona većinski nečija. Vidjet ćete, kada budete rektori i dekani i potpisujete putne naloge – bez vašeg pera onaj ne može dobiti putni nalog; može otići na put ali će biti ilegalno, ako ide službeno. Neko pero uvijek ima, pa potpisuje nešto: od putnog naloga pa do gore onih gdje se usvaja ustav. Uvijek je država nečija. Mi imamo relaksirajuće teorije, pa kažu država je građanska. Ma molim ja vas, kad će sad u Njemačkoj biti izabran jedan Rom ili musliman. Ja o sadašnjoj Njemačkoj imam sve najbolje mišljenje; ja studentima kažem: Vidite kako Njemci izaberu Merkel po treći put, a niko nije poginuo. Ali, ipak se zna čija je to država. U Francuskoj ili Velikoj Britaniji. Tako se i u Osmanskoj državi znalo. Ovi milleti su tražili modus vivendi: Kako su ga našli Jevreji? Tako što su postigli da se država ne miješa u njihove poslove; kako i po kojem metodu će Talmud tumačiti ili Stari Zavjet ili Petoknjžje. Kako će i gdje kakvu školu otvoriti; koje sinagoge itd. Osmanska imperija je davajući akt o priznanju tog hahama sve njegovo, ispod religijskog, priznala. I ovdje Adam Mec fino kaže, da su hrišćanska crkva i sinagoga uvijek ostajale kao strane države unutar islamske imperije. Dakle, nije mogao da uđe tamo policijac (zaptija, dabit). Ako se ima temeljni ugovor, a temeljni ugovor je uvijek išao između sultana i poglavara vjerskog (kao, npr. ahdnama). I to je podatak kako je osmanska imperija upoznata ko je u Bosni predstavnik katolika. Nisu uzeli biskupa iz Đakova, već fra Anđela Zvizdovića.

U Bosni je bio vrhovni haham, i osmanska imperija sa njim je sve rješavala. Sa druge strane, on je garantirao da će jevrejski trgovci davati porez. Ja ponovno ovdje spominjem porez, koji je ubiran na svaku radnju, na svaku djelatnost. Porez je ubiran, kao i harač, od nemuslimanskih milleta. Harač ili haradž je išao po muškoj glavi, ali privilegija koju je od njega imao nemuslimanski millet je da ne ide u rat, da su njegova imovina, porodica i vrijednosti religije zaštićeni. Na izuzetno fer način Adam Mec to iznosi. Ovaj tekst je davno preveo prof. Hasan Sušić., vaš zemljak i moj profesor. I on je davno to objavio u *Pregledu – časopis za društvena pitanja* 1984. godine kad je bila olimpijada. Sad mi dopustite da kažem kako su Jevreji doživjeli modernizaciju Osmanske imperije.

Ja nisam našao niti jednog jevrejskog historičara da kritikuje svoj položaj, ili položaj Jevreja pod Osmanskom imperijom. Čak i Lewisova knjižica *Kulture u sukobu*, govori da je islamski halifat za Jevreje bio svjetska civilizacija. Idući prema tanzimatima

(reformama) iz XVIII i XIX stoljeća, što je značilo da evropske sile, koje zadobijaju ekonomsku moć, i postavljaju Osmanskoj imperiji zahtjev „dajte se reformirajte gospodo“. Pa, kaže, kako da se reformiramo. Evo, kako: da i Jevreji i kršćani mogu i građanske škole otvarati; da mogu praviti koliko hoće vjerskih zdanja i drugih institucija. Naravno, *de iure* su postojale određene restrikcije oko izgradnje crkava ili sinagoga. *De facto* nije, jer je radila korupcija. Imate, od Jevreja koji su živjeli u BiH na početku XIX stoljeća, imate svjedočanstva kako su potplaćivani osmanski službenici. Od 1850. i nadalje je cvjetala korupcija; da se, npr. uveze veća količina pamuka nego što je dozvoljena, veća količina vune iz Soluna. I sad, Malcolm Noel kaže, ta korupcija jeste postojala ali ona nije ni manja ni veća nego što je bila u tadašnjim zemljama zapada. Tanzimati su bili prilagođavanje Osmanske imperije evropskim silama, ono što se odnosi na Veliku Britaniju, Francusku, Holandiju, Španiju, Portugal, Prusku - ali kolonijalne sile su diktirale status Osmanskoj imperiji. Tu Jevreji počinju da gube, jer dolazi do nereda u imperiji; ustanaka nacionalnih (prvi i drugi srpski, itd); dolazi do nestabilnosti, ali nisu zabilježeni pogromi. Velike imperije nisu poznate kao genocidne, jer žele sačuvati stanovništvo – ne što ih vole, već da imaju poreske obveznike i stabilnu situaciju za protok trgovine, usluga itd. Ni Austro-Ugarska nije poznata kao genocidna; npr. Mehmed beg Kapetanović Ljubušak u svojoj knjizi *Budućnost muhamedovaca u Bosni* koja je izašla 1893. godine; on kaže da je nas ova imperija pomogla, pogledajte šta radi ruska imperija sa Jevrejima – sve ih pokla. Pogledajte šta rade Francuzi sa Jevreja i muslimana u Alžiru, ali ovdje su ostali i Jevreji i muslimani. Međutim, osjeća se nestabilnost, ali zajednica Jevrejska u Osmanskoj imperiji je očuvana. Tako je Sarajevo imalo aproksimativno 10 000 Jevreja. Oni su bili krvotok grada, u pozitivnom smislu: trgovina, medicinske usluge, učiteljske usluge, strani jezici itd. Usluge za novac, bankari i, naravno, ja sam na mnogim ovim susretima Jevreja i muslimana učestvovao. I jedan je bio 2011. godine na Cambridgeu. Mi smo tu sjedili tri dana i, vjerujte, na kraju se zaključilo da je najmirniji period u historiji Jevreja bio taj period osmanske imperije i muslimanske Španije. To je bilo nam Selwyn koledžu 2011. godine. I oni donose pokazatelje za to; demografski su rasli, ekonomski, utjecaj u državi je bio velik. Pitali su se. Mnogo su se pitali i bili faktor stabilnosti.

Drugo, što ću spomenuti jeste konferencija u Kataru o Jerusalemu. Vjerujte, ja se do tada nisam susreo sa takvom vrstom Jevreja. To su Jevreji necionisti. I možete na youtube pronaći Antizionist Jews; Mnoštvo je tih zajednica koje su protiv cionizma; protiv toga da isključivo Izrael bude jevrejska država. I oni su za to da se napravi zajednica sa Arapima (kršćanima i muslimanima). I tu sam ja prvi put stupio u kontakt s tim ljudima; i oni izađu tamo i kažu, to je za mene bila novina, sa stanovišta jevrejske vjere – nama će doći Mesija na kraju. Ima vjera u Mesiju, spasitelja i on će razriješiti situaciju. Mi smo sa muslimanima lijepo živjeli, nema pogroma, progona. Postoje incidentalne situacije. Ali to su incidenti, nije bilo strategije države. Meni je bilo neprijatno to slušati, jer smo navikli nekako bojati se od kritike Izraela. Oni to posve jasno, brade do pasa, to su hahami, svećenici i veliki turbani i fesovi, i govore posve jasno da je ponovni ključ u rješavanju ovoga pitanja današnjeg konflikta u rješavanju pitanja zajedničkog života.

Libija je imala 50 000 Jevreja iz prijelaza XIX u XX stoljeće; Sve je to usisao Izrael. I oni kažu, zar nije bolje da su ti ljudi ostali tamo. Maroko ima veliku zajednicu. Sreća

da iz Maroka nisu usisani u Izrael. Ja sam bio nekoliko puta u Maroku i vidjeli smo mnoge zajednice u Rabatu, Fesu, Kazablanci. No, iz Bagdada i onog što je bio Irak, veika zajednica Jevreja je iseljena i usisana u Izrael. I ovi necionistički Jevreji kažu da su izgubili veliku trgovinsku bazu na Bliskom istoku kroz ove dijasporalne jevrejske zajednice. Oni su bili građani tih zemalja. To je vrlo zanimljivo.

Ovdje ima i priča koju donosi Bernard Lewis. Govori Lewis o zloj sudbini Soluna ili Salonika. Koja je to zla sudbina? Kaže, tuda su bili ovi nacistički vozovi koji su odatle transportirali Jevreje u gasne komore u Njemačku, kad je nacizam zavladao. Naravno, izgubilo se ovo tkivo o kojem smo govorili: Danas je mali broj Jevreja na teritorijama gdje je bila Osmanska imperija. S jedne strane ima Izrael koji usisava, a sa druge strane Jevreja je gotovo, praktički, 1945. godine, tokom Drugog svjetskog rata nestalo kao faktora u Evropi. To je ogroman broj, demografski gubitak. Ogroman gubitak za sporazumijevanje ova tri brata, s početka mita. Naravno, ja, imate rasprave o tome šta je u osnovi holokausta bilo (holokaust = spaljeni čovjek), u osnovi nacističkih zločina koje se i danas vode.

Šta je to u osnovi? Nije to bila demografska prijetnja Jevreja koji su živjeli u Njemačkoj. Njih je bilo 1% u odnosu na svo ostalo stanovništvo. Koje je bilo raspoloženje? Dugo je trajalo dehumaniziranje Jevreja u evropskoj štampi. Ako imate priliku i odete u neku svjetsku biblioteku, provjerite britanske novine iz 1905., 1910. ili 1915. godine. Mnogo žešće pišu protiv Jevreja, nego njemačke. Naprosto je bilo antijevrejsko raspoloženje. Iz toga šta se Jevrejima dogodilo u Evropi, holokaust, i to ne nešto što je nama Abdulah Šarčević govorio – Niko od univerzitetskih profesora na prijelazu XIX u XX stoljeće, gdje Njemačka buja, univerziteti se stvaraju. Niko na tim univerzitetima ne može pretpostaviti da će doći do Prvog svjetskog rata, a kamoli do Drugog. To su profesori, uglašeni ljudi koji izvanredno teorije izlažu. Sve je uredu, svaka teorija na tabli je uredu. Na kraju, poslije Prvog svjetskog rata, ti profesori promoviraju genocidne ideje. Imate knjigu *Intelektualci i fašizam*, objavljenu u Zodijaku prije 1992. Imate velike njemačke filozofe, npr. Heidegger koji je flertovao sa nacizmom, brkove pustio. I kad mu je novinarka rekla: znate li Vi, gospodine, da je u Bavarskoj nestalo toliko i toliko stotina Jevreja? On kaže, pa stanite, molim Vas, ali nestalo je i Njemaca toliko i toliko u nekoj zemlji.

Kod genocida, kod zločina, nema „ali“. Učinjeno je i tačka. To je druga pojava neovisno o njoj se mora analizirati i posmatrati. No, nažalost evo EU je šansa i obnova narodnog broja Jevreja u EU. EU se razvija kao jedna otvorena imperija; *De facto* to i jeste, ali nema imperatora. Ali, dolazi, interesantno, i do velikog broja useljavanja muslimana. Imate proračune, to su sve znakovi novog doba, od Urala do Los Anđelesa – uzimamo zapadnu hemisferu – danas ima 50 miliona muslimana. Veoma je važno koje narative koje muslimani mogu imati da oni sami daju i svoj koncept Evrope i svoj koncept zapadne hemisfere. Sami islamski intelektualci i mislioci. To uveliko Jevreji rade. Onda, pitanje inkorporiranja u politiku, kulturu i književnost evropsku.

U tom pogledu, je li, ova znanja iz osmanske imperije o položaju Jevreja i kršćana, treba ta znanja imati u vidu, jer nikad se povijest ne ponavlja na isti način. Ali, kako kaže Ibn Haldun, sudbina pogađa na isti način. Pa on kaže, sadašnjost je sličnija prošlosti nego voda, drugoj vodi. Tako, to je njegova jedna izreka.

Hvala vam lijepa, meni je drago što sam bio danas sa vama. I molim Vas, da pročitate te kopije. I sada, ako hoćete da malo razgovaramo nekih pola sata.

